

DİNLER ARASI ETKİLEŞİM VE WILFRED CANTWELL SMITH

Dr. Celal BÜYÜK*

ABSTRACT

We are going through a process called globalization, which have immediate effects on all cultures. In this process, practitioners of different religions get know each other more closely and establish dialog with the 'other'.

Smith argues that there is an interaction among religions, and common point should be emphasized instead of differences.

Key Words: Smith, Religions, Globalization, Dialog

Küreselleşme diye nitelendirilen ve kültürleri yakından etkileyen bir süreç içerisinde yaşamaktayız. Bu süreç içerisinde pek çok farklı ögenin yanında farklı kültürler ve onlardan türetilen kültürel kimlikler bulunmaktadır. Her kültür, bir organizma niteliği taşımakta ve kendine özgü bir değerler sistemi içermektedir. Küreselleşme, hiç kuşkusuz çok boyutlu bir süreçtir. Küreselleşme etrafındaki tartışmalarda dinin konumu, genellikle ihmal edilse de son dönemlerde daha sık tartışılmaya başlanmıştır. Çünkü evrensel dinler açısından küreselleşme önemli anlamlar taşımaktadır. Din, hem tarihsel hem de coğrafi olarak insanlığın sahip olduğu en kapsayıcı ve kalıcı kurumlardan biridir. Bu durumda dünya barışı ile ilgili küresel sorunumuz ile dünyanın küresel kurumlarından biri olan din arasında yakın bir ilişki vardır.¹ Dinin, özellikle sosyal kontrol, sosyal bütünleştirme, anlam problemi gibi konular doğrultusunda, bu süreçte önemli roller üstlenebileceği görülmektedir. Dinler, evrensellik özellikleriyle küreselleşmenin olumsuzluklarını ortadan kaldıracı özellikte olup, modern seküler değerlerin parçalayıcı, çatışmacı nitelikleri yerine barışçı, bütünleştirici nitelikleriyle medeniyetler arası diyalogta etkin bir role sahip olabilirler.² Küreselleşme sayesinde, kültürler birbirlerini daha iyi tanıyacak ve birlikte var olmanın yollarını daha kolay bulacaktır.³

Dinin olduğu yerde, hem o dinin bünyesinde meydana gelen gruplar arası hem de diğer dinler arası bir mücadele, üstünlük ve mükemmellik yarışı yaşanmış ve yaşanmaktadır. Gerçek anlamda dinler, insanların barış ve huzur içinde bir arada yaşamalarını, birbirlerini Tanrı'nın mukaddes bir emaneti olarak bilmelerini amaçlamaktadır.⁴ Bu açıdan yaklaşıldığında din mensupları arasındaki diyalog, hem aynı dinden kaynaklanan grupların kendi aralarında hem de farklı dinlere mensup insanların, inanç ve düşüncelerini birbirine zorla kabul ettirme yoluna gitmeden, birbirlerine sıcak ve hoşgörü ile bakabilmesi, ortak sorunlar etrafında konuşabilmesi, tartışabilmesi ve işbirliği yapabilmesidir.⁵ O halde diyalog, insanların ön yargılarından sıyrılmış olarak, dürüst ve samimi bir biçimde, eleştirel zihinlerini de kullanarak birbirlerini anlamaya ve birbirlerinden bir şeyler öğrenmeye hazır

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din felsefesi Bölümü.

¹ Cafer Sadık Yaran, *Bilgelik Peşinde (Din Felsefesi Yazıları)*, Araştırma Yay., Ankara, 2002, s.298.

² Ejder Okumuş, "Küreselleşme ve Medeniyetler Arası Diyalog", *Marife*, yıl:2, sayı:2, Güz 2002, s.127.

³ Mehmet S. Aydın, "Küreselleşmeye Genel Bir Bakış", *Siyasi, Ekonomik ve Kültürel Boyutlarıyla Küreselleşme*, editör: Cemal Uşşak, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2002, s.21.

⁴ Abdurrahman Küçük, "Dinlerarası Diyaloga Niçin İhtiyaç Vardır?", *Dini Araştırmalar*, c.1, sayı:1, 1998, s.32.

⁵ Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ocak Yay., Ankara, 2002, s. 426.

olduklarını ifade eden bir konuşma ve tartışma biçimidir. Diyalogun en önemli anlamı buluşmak, tanışmak ve anlaşmaktır.⁶

Diyalog, özellikle Reformasyondan sonra Avrupa'da ve diğer bölgelerde düşünce dünyasını meşgul etmiştir. Diyalogun resmî bir kimlik kazanması, 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra, II. Vatikan Konsili'yle (1962-1965) olmuştur. 20. yüzyılın başlarından itibaren dünyada meydana gelen siyasi, ekonomik ve kültürel gelişme ve değişimler, dinleri ve ona bağlı kurumları da etkilemiştir. Anlık iletişimler ve hızlı ulaşım imkânları, farklı dinsel geleneklerin mensuplarını, birbirleriyle karşılıklı anlayış ve güvene dayalı iletişim kurmaya zorlamıştır.⁷ Hristiyanlık ve özellikle, Katolik Hristiyanlığı da bundan etkilenenler arasında yer almıştır. Bundan dolayı Katolik Kilisesi, kiliseler arasında var olan anlaşmazlıkları gidermek, dinî alandaki bazı anlayışları değiştirmek; diğer din ve gruplarla işbirliği yapmanın önünü açmak için II. Vatikan Konsilini toplamıştır. Bu konsilde kilisenin, kilise dışında kalan insanlara kayıtsız kalamayacağı, bu yüzden onlarla diyaloga girmesi gerektiği anlayışı benimsenmiştir.⁸ Ancak burada şu konuyu da belirtmekte fayda görmekteyiz. Diyalogun temelini oluşturan II. Vatikan Konsili, Müslümanları bir realite olarak kabul etmekle birlikte, İslâm'ı hak dinler arasında görmekten çekinmiş, İslâm'ın Hristiyanlığa, Hz. İsa'ya ve İncil'e yaklaşımına eşit olabilecek bir adım atmamıştır. Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etmediği gibi, Kur'an'ın vahiy kaynaklı oluşunu da kabul etmemiştir. Bu da kiliselerin İslâm'a bakış açıları ve misyon faaliyetlerinde yeterli bir yumuşama eğilimi bulunmadığı; Müslümanlara daha sempatik görünerek, savunma engellerini aşmada yeni bir vasıta ve metod olabileceği izlenimini vermektedir. Yine kiliselerin, diyalog konusunda görevlendirdiği kişilerin, aktif misyon uzmanı olmaları, diyalogun yeni bir misyon metodu olabileceği şüphesini de beraberinde getirmektedir.⁹

Wilfred Cantwell Smith, küreselleşme süreci ile başlayan mevcut duruma uygun olarak, diğer insanlarla ve din mensuplarıyla ilişki kurma adına ortaya koyduğu teolojinin yetersizliğini de vurgulamaktadır. Ona göre, karşılaştırmalı din teorileri, tam olarak sonuçlandırılmamıştır. Önceki yüzyıllarda bu çalışmalar, diğer büyük dinî geleneklerden habersiz kimseler tarafından yapılmıştır. Yani bir metod yanlışlığı yapılmıştır. Bu yüzden onların görüşlerinin yeniden ele alınması gereklidir. Bu konuda daha gerçekçi ve yeni bir Hristiyan teolojisine ihtiyaç duyulmaktadır.¹⁰

19. yüzyılda Hristiyan kiliselerinin çoğu, diğer toplumlara karşı takındıkları tutumun yanlış olduğunu farketmeye başlamışlardır.¹¹ Smith, Kilisenin tutumunu revize etmesinin yerinde olacağını ifade ederek, diğer insanların imanına daha saygılı bir doktrin oluşturması gerektiğini belirtir.¹² Hatta diğer insanlar Hristiyanlığı kötütleseler bile bir Hristiyan, diğer

⁶ Mehmet S. Aydın, "Sunuş", *Hız İbrahim'in İzinde*, Hazırlayan: Cemal Uşşak, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yay., İstanbul, 2001, s. 11.

⁷ Mahmut Aydın, *Monologdan Diyaloga: Çağdaş Hristiyan Düşüncesinde Hristiyan-Müslüman Diyalogu*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2001, s. 27.

⁸ Küçük, "Dinlerarası Diyaloga Niçin İhtiyaç Vardır?", s. 31 vd.

⁹ Davut Aydın, *Tarih Boyunca Dinlerarası Diyalog*, Işık Yay., İstanbul, 2004, s. 345.

¹⁰ Wilfred Cantwell Smith, *The Faith of Other Men*, Monter Books, New York, 1965, s. 84.

¹¹ Wilfred Cantwell Smith, "Idolatry in Comparative Perspective", *The Myth of Christian Uniqueness: Toward a Pluralistic Theology of Religions*, editors: John Hick-Paul F. Knitter, Orbis Books, Maryknoll, New York, 1994, s. 54.

¹² Smith, *The Faith of Other Men*, s. 87, 95.

insanların dinini kötölememeli ve ona saygı göstermelidir.¹³ Ona göre Hristiyan toplumu, bütün insanlar arasında sevgi ve anlayış çabasına yönlendirilmelidir.¹⁴ Bu, Hristiyan ahlâkî emirlerinin de bir gereğidir. Çünkü Hristiyan doktrini kardeşlik, uyum, arkadaşlık, uzlaşma ve sevgiyi emretmektedir. Ahlâken idealimiz, görüş ayrılıklarını artırmak değil, onları gidermeye çalışmak olmalıdır. Bu yüzden bütün insanlara alçak gönüllülükle yaklaşmak, onlara sevgi ve saygıyla davranmak, uyum ve eşitlik için uğraşmak ve evrensel insanî kardeşliği oluşturmak demektir. Smith'e göre ancak bu ruhla hareket edildiği zaman övgüye değer ve önemli işler yapmış sayılırız.¹⁵

Smith'e göre, başlangıçtan beri dünyada, dinler arasında karşılıklı bir etkileşim vardır. Özellikle, 20. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan yeni durumdan dolayı dünyanın her tarafında, insanlığın dinsel tarihinde yeni ve son derece önemli bir sürece girilmiştir.¹⁶ Ona göre devam eden bu süreç, yeni bir dünya düzeni oluşturmamız gereken bir noktaya gelmiştir.¹⁷ Gelişen iletişim, haberleşme ve ulaşım imkânlarıyla toplumlar ve insanlar arası ilişki daha da sıklaşmakta, toplumların ve insanların birbirlerini etkileme ve onlardan etkilenme süreçleri daha hızlı bir hal almaktadır. İnsanlar arasındaki kültürel sembol alışverişi, iletişim teknolojisindeki değişmelerle gerçekleşmekte, yaşanan süreç, değerler sistemini ve tüketim kalıplarını belirlemektedir. Kıtalar arası iletişim, önceki nesillerden daha fazla insanı kapsamaktadır. Seyahat edenler, daha hızlı seyahat edebilmekte ve ulaşım araçlarıyla bir yerden başka bir yere hızla ulaşabilmektedirler. Radyo ve televizyon ile birçok insan birbirinden haberdar olmaktadır. Bugün, batıda Müslümanlar ya da Budistler hakkında söylenen ve yazılan şeyler, anında Asya'da Müslüman ve Budistler tarafından okunabilmektedirler. Bu durum Smith'e göre, insanları birbirlerini anlamaya ve birbirlerine saygı duymaya itmektedir, yani onları diyalog sürecine zorlamaktadır. Bu yüzden kurulmaya çalışılan dünya düzeni, ekonomik ve politik boyutlarına ilaveten, entelektüel ve ahlâkî boyutlara da sahip olmalıdır. İletişim ve ulaştırma teknolojisine ilaveten, vizyonumuz da dünyayı kuşatmalıdır.¹⁸ Yani bizler, hepimizin ortaklaşa değer ortaya koyabileceğimiz bir dünya oluşturma ve yönetmede birlikte çalışmayı öğrenmeliyiz.

Smith, farklı dinî geleneklerden oluşsa bile, dünya çapında bir toplum oluşturmayı modern problemlerimizden birisi olarak kabul etmektedir. Ona göre bizler, karşılıklı anlayış ve küresel bir toplumun, evrensel insanî değerlerin bulunduğu barış ve uzlaşma dünyası oluşturmaya çabalamalıyız. İçinde bulunduğumuz modern çağda hepimiz birbirimizi anlama, ortak yaşamamıza katkıda bulunma ve kabul edilebilir bir dünya meydana getirme sorumluluğu altındayız.¹⁹ Bu, bir insanın, insanî kardeşliği kabul etmesi, içinde bazılarımızın Hindu, bazılarımızın Budist, Müslüman, Yahudi, Hristiyan olduğu kardeşliği ideal olarak

¹³ Smith, *The Faith of Other Men*, s.87.

¹⁴ Smith, *The Faith of Other Men*, s.88.

¹⁵ Smith, *The Faith of Other Men*, s.86.

¹⁶ Wilfred Cantwell Smith, "Religiously Divided History Approaches Self-Consciousness", *Religious Diversity: Essays*, editor: W.G.Oxtoby, Harper&Row, Publishers, New York, 1976, s.109; *The Faith of Other Men*, s.91.

¹⁷ Smith, *The Faith of Other Men*, s.92; *The Meaning and End of Religion (A New Approach to the Religious Traditions of Mankind)*, The Macmillan Company, New York, 1963, s.200 vd.

¹⁸ Smith, *The Faith of Other Men*, s.92; *Towards a World Theology (Faith and the Comparative History of Religion)*, The Westminster Press, Philadelphia, 1981, s.141; *The Meaning*, s.9.

¹⁹ Wilfred Cantwell Smith, "Mission, Dialogue and God's Will for Us", *International Missionary Research*, 77, 1988, s.374.

kabul etmesi ve onun için çalışması demektir.²⁰ Yani bir Hristiyan veya Müslüman, kendisini tamamen soyutlanmış bir ortamda değil, Hindu, Budist veya Yahudilerin de içinde bulunduğu bir dünyada görmelidirler. Bu doğrultuda o, “bir Hristiyan, Hristiyanlığın aklın ve manen, sadece bir Hristiyan toplumunda değil, aynı zamanda dünyada olabileceğini düşünmedikçe; bir Müslüman da dünyadaki bir Müslüman olabileceğini düşünmedikçe, yine bir Budist, diğer insanların Müslüman ve Hristiyan olduğu bir dünya düşünmedikçe, entelektüel ve manevî problemleri birlikte çözmedikçe, o zaman bu insanların Hristiyan, Müslüman, ya da Budist olabileceklerinden şüphelenirim”²¹ demektedir. Ona göre bu din mensupları, kendilerine diğer din mensupları arasında bir yer edinmelidirler. Çünkü günümüzde bir arada var olma, mevcut bir zorunluluk ve değer olarak görünmektedir. II. Dünya Savaşı sonrasında başlayan göçler yüzünden farklı dinsel gelenek ve inanç mensuplarının özellikle batı ülkelerinde, bir arada çalışmaya ve yaşamaya başlaması, din mensuplarının yüz yüze tanışmasına ve diyaloguna imkân tanımıştır.²² Smith, *The Faith of Other Men* adlı eserinde, gelişen bu durumu şöyle açıklamaktadır:

“Şu andan itibaren insanlığın dinî hayatı, dinî çoğulculuk çerçevesinde yaşanmalıdır. Bu hepimiz için geçerlidir. Yani, sadece soyut düzeyde, genel olarak bütün insanlık için değil, aynı zamanda tek tek fertler olarak sen ve ben için de doğru ve geçerlidir. Diğer inançların insanları, artık bizden uzakta ve kenarda kalmış insanlar olmaktan çıkmıştır. Bu noktada biz, ne kadar fazla uyanık veya dikkatli olursak, o kadar fazla hayatla iç içe oluruz ve diğer din mensuplarını komşularımız, dostlarımız, mesai arkadaşlarımız, rakiplerimiz olarak görürüz. Konfüçyüsçüler, Budistler, Hindular ve Müslümanlar sadece Birleşmiş Milletler’de değil, cadde ve sokaklarımızda da bizimle beraberdir. Sadece bizim kaderimiz onların eylemlerinden etkilenmekle kalmamakta, aynı zamanda biz onlarla kişisel olarak karşılaşmakta ve beraber çay-kahve içip yemek yemekteyiz.”²³

Smith, *The Meaning and End of Religion* adlı eserinde de “insanın dininin, sadece bizim dışımızda ve sınırsız bir şekilde değil, çevremizde, bizimle birlikte yaşadığını” belirtir.²⁴ Yani karşılaştığımız bu insanlar, bir takım inançlara sahiptir. O halde dindarların şahsında dinlerin birlikte yaşaması söz konusu olmaktadır. Kısacası Smith’e göre bugünkü durum bir karşılaşmadır.²⁵ Ona göre, diğer inançlara yaklaşmak, insanî bir karşılaşmaya girmek demektir. Fertler ve insan toplulukları karşılaştığı zaman, iletişim kurma ihtiyacı hissederler, yani aralarında bir diyalog olur.

²⁰ Smith, *The Faith of Other Men*, s.87; “The Meaning of Modernisation”, *Religious Diversity; Essays*, editor: Willard G. Oxtoby, Harper & Row, Publishers, New York, 1976, s.91; *The Meaning*, s.177.

²¹ Smith, *The Meaning*, s.11.

²² John Hick, *İnançların Gökkuşağı; Dinsel Çoğulculuk Üzerine Eleştirel Diyaloglar*, çev. Mahmut Aydın, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2002, s.48; William Montgomery Watt, *Günümüzde İslâm ve Hristiyanlık*, çev. Turan Koç, İz Yay., İstanbul, 1991, s.22.

²³ Smith, *The Faith of Other Men*, s.11.

²⁴ Smith, *The Meaning*, s.5.

²⁵ Wilfred Cantwell Smith, “Religious Diversity and Mutual Understanding”, *Religious Diversity; Essays*, editor: Willard G. Oxtoby, Harper & Row, Publishers, New York, 1976, s.150; *The Faith of Other Men*, s.12; Raimundo Panikkar, “The Dialogical Dialogue”, *The World’s Religious Traditions; Current Perspectives*, T.&T. Clark Ltd., Edinburgh, 1984, s.201.

Smith'e göre kültürel ve dinî çoğulcu bir dünyada birlikte yaşama görevini yeni öğrenmiş bulunmaktayız.²⁶ İnsanlar, birlikte yaşamının önündeki engelleri aşmadıkça; birbirlerine karşı anlayışlı ve gerçekçi olmayı öğrenmedikçe; çok sayıda farklı inanç sahibi insanın birlikte yaşayabildiği ve çalışabildiği bir dünya kurmadıkça, dünyanın geleceği daha karanlık olacaktır.²⁷ Yaşanacak olumsuzluklar, herkesi doğrudan veya dolaylı olarak etkileyecektir. Smith gibi düşünen Frithjof Schuon, dinleri ve inançlarını birbirlerinden ayıran şeyin karşılıklı olarak birbirini anlayamamaları olduğunu belirtir. O, bunun başlıca sebeplerinden biri olarak, Mutlak duygusunun her dinde başka bir düzeye oturmasını gösterir. Ona göre, dinler arasında karşılaştırma yapılırken, karşılaştırılan noktalar, aslında karşılaştırılmaması gereken noktalardır. Form itibarıyla birbirine benzeyen unsurlar, farklı bağlamlarda, farklı içerik ve işlev kazanmaktadır.²⁸

Raimundo Panikkar, Smith'in düşüncelerinden hareketle, hiç bir din veya geleneğin, tamamen kendi kendine yeterli olamayacağını; dolayısıyla birbirlerine ihtiyaç hissedeceklerini belirterek, diyalogu kaçınılmaz olarak görmektedir. Panikkar'a göre de fikir ve tutumlarımız karşılaştırılmaktan vazgeçilerek, bir arada yaşama ve birbirimize olan ihtiyacımız ön plana çıkarılmalıdır.²⁹

Diyalog için farklılıklardan ziyade, ortak noktaların ön plana çıkarılmasını isteyen Smith, aynı coğrafya ya da toplum içinde yaşamamızın bir gereği olarak, kendi dinsel varlığının diğer insanların imanının farkında olmayı, aynı şekilde diğer insanların da onun farkında olmasını gerektirdiğini söylemektedir.³⁰ Ona göre, kendisi Tanrı'ya inanmaktadır, bir Müslüman da Tanrı'ya inanmaktadır. O halde, bu nokta bizi birlikteliğe götürmelidir. Bir Hristiyanın Tanrı düşüncesi ile Müslümanın Tanrı düşüncesi farklıdır. Bu ayrılıkmiş gibi görünse de bir Hristiyanın, Tanrı'nın onun hakkındaki düşüncelerinden daha büyük olduğuna inandığı gibi bir Müslüman da Tanrı'nın onun hakkında düşündüğünden daha büyük olduğuna inanmaktadır. O halde bu düşünce de bizi yine birlikteliğe götürmelidir.³¹ O, Çindeki Yin-Yang sembolünü kullanarak da bizim anladığımız anlamda Tanrı'ya inanmayan bir kimsenin mesela Hristiyan Tanrı görüşüyle karşılaştırılabileceğini ve iman sahibi olabileceğini göstermeye çalışır. Sonuç olarak Smith'e göre "Tanrı" kavramı, batıda dinî anlamda kullanılan bir boldür. Fakat bütün dindar insanlar onu kullanmamaktadırlar. Mesela evrendeki ilâhî niteliği bir Çinliye nasıl ifade edeceğiz? O halde biz farklılıklardan ziyade, ortak noktalar bulmaya ve bunlardan hareket ederek bir diyalog kurmaya ihtiyaç duymaktayız.³²

Smith'e göre dinî gruplar, dindarlıktan ziyade, fikirler açısından birbirlerinden ayrılmaktadırlar.³³ O halde yapılması gereken şey, ayrılık noktalarında dindarın kendini ifade etmesine imkân tanımak ve ifade ettiği şeye saygı duymaktır. Çünkü diyalog, başka dine

²⁶ Smith, *The Meaning*, s.9; *The Faith of Other Men*, s.117.

²⁷ Smith, *The Meaning*, s.9.

²⁸ Frithjof Schuon, *Varlık, Bilgi ve Din*, der. ve çev. Şahabettin Yalçın, İnsan Yay., İstanbul, 1997, s.160.

²⁹ Panikkar, "The Dialogical Dialogue", s.203.

³⁰ Smith, *The Faith of Other Men*, s.77.

³¹ Smith, *The Faith of Other Men*, s.79.

³² Smith, *The Faith of Other Men*, s.80 vd; "Some Similarities and Some Differences Between Christianity and Islam", *On Understanding Islam: Selected Studies*, editor: J. Waardenburg, Mouton Publishers, The Hague, 1981, s.234 vd.

³³ Smith, *Towards*, s.81 vd.

mensup insanı, bizim anladığımız veya görmek istediğimiz gibi değil, onun kendini anladığı ve hissettiği gibi tanıma ve takdir etme yoludur. Buna göre gerçek anlamda bir diyalog için ihtiyaç duyduğumuz şey, muhatabımızı, onun kendisini anladığı gibi anlamaya çalışmamız ve onun bakış açısına göre dünyayı anlamak için, onun ufkunu, hislerini ve duyarlılığını öğrenmeye çalışmak olmalıdır.³⁴ Hans Küng (d. 1928-) bunu şu şekilde ifade etmektedir: “Din mensupları arasında diyalog olmadan, dünya barışı ve dinler hakkında doğru bilgiye sahip olmadan da, dinler arasında diyalog olmaz.” Dolayısıyla ilk adım olarak diyalogun temel şartı, her din mensubunun diğer dinler hakkında objektif ve doğru bilgiye sahip olmasıdır.³⁵ Bu prensip, Smith’in başka bir dine mensup insanın iman, gelenek ve hakikat anlayışının ortaya konmasında baş vurduğu çok önemli bir prensiptir. Bir dini anlamak veya din mensupları arasında diyaloga girmek, bizim gerçeğe uygun, açık ve tamamen deskriptif olanın ötesine geçmemizi; söylenilen anlamları anlamamızı ve metinde, ayinde, festivalde ve diğer eylemlerde gizli ve en derin insanî tecrübe düzeylerini ortaya koymamızı sağlar.³⁶ Din mensupları, birbirlerini anladığı ve işbirliği yaptığı ölçüde, medeniyetin ve insanlığın gerçekleşmesinde, dolayısıyla dünya barışına, politik çabalardan daha fazla katkıda bulunmuş olacaktır. Günümüzde dinlerin tam tanınmadığı veya yanlış tanındığı bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır. Bu durum, dinlerin amacını tam kavrayamama, aynı zamanda çatışmanın da kaynağını oluşturmuştur. Bu yanlış tanımanın temel sebebi, dinlerin ya hiç anlaşılmamış ya da eksik anlaşılmış olmasından kaynaklanır. Dünya dinleri hakkında yapılan çalışmalar elbette bütün problemlerimizi çözmeyecektir, fakat karşılıklı anlayışın ve saygının gelişmesine yardımcı olacaktır.³⁷ Dinlerdeki temel inanç ve değerlerin, farklı isimlerle anılması, sembolik tasavvurlarla anlatılması ve benzerlikler yerine farklılıkların öne çıkarılması dinler arası ilişkileri olumsuz yönde etkilemektedir.³⁸

Smith’e göre, bir kimsenin kendi geleneğinden ya da dininden başka bir dini anlayabilmek için sorgulaması ve o din ya da geleneğin süreçlerine katılmayı istemesi, yeni bir olgudur.³⁹ Bu anlamda o, metodolojik olarak, farklı dinlerin temsilcileri arasındaki sırrın daha evrensel bir yorumuna ulaşabilmek için, canlı bir diyalogu savunmuştur.⁴⁰

Gelenek ve dinler, her ne kadar farklı yapı ve karakterde olsalar da diyalog süreci, öğrenme sürecine büyük katkılar sağlayabilir. O halde Smith’e göre herkesin, sadece barış içinde değil, güven ve bağlılık içinde farklı geleneklerle birlikte yaşamayı öğrenmesi ve diyalog sürecine katkıda bulunması gereklidir.⁴¹ Onun bu konuda ileri sürdüğü prensip şudur: “Din hakkında kendi ön yargılarına dayanan problemleri sorgulamaktan vazgeç.” Bu konuda o, din mensuplarının dinsel tarihlerinden gelen önyargılarla birbirlerini suçlamaktan ve aşağı

³⁴ Mahmut Aydın, *Monologdan Diyaloga; Çağdaş Hristiyan Düşüncesinde Hristiyan-Müslüman Diyalogu*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2001, s.256.

³⁵ Hans Küng, “Bir Dünya Ahlakı Beyannamesinin Tarihi, Anlamı ve Metodları”, *Evrensel Bir Ahlak Doğru*, çev. Cemal Tosun, Gün Yay., Ankara, 1995, s.38.

³⁶ Donald K. Swearer, “A Framework for Buddhist-Christian Dialogue”, *Buddhist-Christian Studies*, vol.1, 1981, s.10 vd.

³⁷ Mehmet Bayraktar, “Religions and Tomorrow’s World”, *Islamochristiana*, editor: Maurice Borrmans, vol. 25, Roma, 1999, s.5 vd.

³⁸ Küçük, “Dinlerarası Diyaloga Niçin İhtiyaç Vardır?”, s.35.

³⁹ Smith, *The Faith of Other Men*, s.91.

⁴⁰ Elizabeth Özdalga, “Modern Bir Haçlının Kusurları: Montgomery Watt ve İslâm’ı Entellektüelizmle Fethetmenin Zorlukları”, çev. Yasin Aktay, *Tezkire*, sayı: 11/12, Aralık 1997, s.27.

⁴¹ Smith, *The Faith of Other Men*, s.13.

görmekten vazgeçip günümüzde barış içinde bir arada yaşamının ve buna katkıda bulunmanın yollarını araştırmalarını tavsiye eder. Bunun da en iyi yolu, diyalog olmaktadır.⁴²

Hind düşünür Sir Sarvegalı Radhakrishnan'a⁴³ ve Müslüman düşünür Seyyid Hüseyin Nasr'a göre diyalogun, sürece katkıda bulunan taraflara öğrenme fırsatı vermesi, ilk amaçtır.⁴⁴ Mehmet S. Aydın da benzer düşüncelerini şöyle ifade etmektedir: "Yaratıcı birlikte oluş, birinin diğerinden rahatsız olmasından çok öğrenmesini, onu farklı bir tecrübe boyutu olarak kendi tarafına çekmesini" gerektirmektedir. Örneğin X dinine mensup birinin Y dinine mensup biriyle tanışıp, uzunca bir süre görüşme sonucunda, kendi dinî hayatında görmediği bir boyutun önem kazanması söz konusu olabilmektedir. Bu, bir din değiştirme değil, bir öğrenme sürecini ifade etmektedir.⁴⁵

Gerçek diyalogun ön şartlarını oluşturmaya çalışan dinsel varoluşçu Martin Buber (1878-1965)'e göre diyalogun tarafları öncelikle birbirlerini fert olarak kabul etmelidirler. Bir kişiyle derin bir ilişkiye girmek için temel ihtiyaç, onun beni, benim de onu kabul etmem değil, fakat istekli bir şekilde onu dinlemem, anlamam ve karşılıklı zenginliklerimizi araştırmamızdır. Kendimizi olduğu gibi ortaya koyduğumuz zaman, diyalog daha faydalı bir süreç olacaktır.⁴⁶

Dünya Kiliseler Birliği'nin 7. olağan kongresine hazırlık için 1990'da İsviçre'nin Baar kentinde yapılan, "*Dinsel Çoğulculuk: Teolojik Bakış Açısı ve Tasdikler*" konulu toplantıda, çoğulcu bir dünyada, diğer dinsel geleneklerin mensuplarına yönelik Hristiyan tutumun nasıl olması gerektiği şu şekilde ifade edilmektedir:

"Diyalog, çift şeritli bir yoldur. Hristiyanlar, bu yola, kendi inançlarını diğerlerine sunmak suretiyle diğerlerine açık olma ve onlardan bir şeyler öğrenme ruhu içinde girmelidirler. Gerçek diyalog, her iki tarafın da daha derinden Tanrı'ya dönmesini sağlar. Diğerlerinin tanıklığı vasıtasıyla Hristiyanlar, görmedikleri ve tecrübe edip mukabelede bulunmadıkları ilâhî sırrın değişik yönlerini keşfederler. Böylece diyalog, pratikte kişinin kendi inancında daha derinleşmesi ile sonuçlanır. Diğer dinsel geleneklerin taraftarları ile beraber yürüme, bizleri hakikati daha iyi anlama ve tecrübe etmeye götürecektir."⁴⁷

Benzer düşüncüyü Donald K. Swearer şöyle ifade etmektedir: "Bir dini anlamak veya dinler arası diyaloga girmek, bizim, gerçeğe uygun, açık ve tamamen deskriptif olanın ötesine geçmemizi; metinde, ayinde, törenlerde ve dinî eylemlerde gizli, en derin insanî tecrübe düzeylerini ortaya koymamızı sağlar."⁴⁸

⁴²Smith, *The Faith of Other Men*, s.97; "Some Similarities and Some Differences Between Christianity and Islam", s.234.

⁴³Sir Sarvegalı Radhakrishnan, *Recovery of Faith*, George Allen&Unwin Ltd., Ruskin House, London, 1961, s.199.

⁴⁴Seyyid Hüseyin Nasr, *Bilgi ve Kutsal*, çev. Yusuf Yazar, İz Yayıncılık, İstanbul, 1999, s.302.

⁴⁵Mehmet S. Aydın, "Açılış Konuşmaları", *Çoğulculuk ve Toplumsal Uzlaşma*, Abant Platformu 4, Yayına Hazırlayan: Cemal Uşşak ve diğerleri, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s.15.

⁴⁶Sir Norman Anderson, *Christianity and World Religions; The Challenge of Pluralism*, Inter- Varsity Press, Leicester, 1984, s. 184 vd.

⁴⁷"Baar Statements, Religious Plurality, Theological Perspective and Affirmations", *Current Dialogue*, vol.19, 1991, s.51; Mahmut Aydın, *Monologdan Diyaloga*, s.238.

⁴⁸Swearer, "A Framework for Buddhist-Christian Dialogue", s.9 vd.

Bu düşüncenin geniş açılımını Smith, *The Faith of Other Men* adlı eserinde yapmıştır. O, bir insanın kendi imanıyla, diğer insanların dinî yaşamı arasında bir ilişki olduğuna inanmaktadır. Dinler arasındaki anlayış, sadece entelektüel, akademik ya da objektif bir anlayış problemi değildir. O, aynı zamanda dinî bir problemidir. Smith'e göre, diğer insanların imanı hakkında soru sormak, birinin kendi imanı hakkındaki önemli konuları ortaya çıkarmak demektir.⁴⁹ "Müslümanların Tanrı'ya inandığını ya da ahiret gününden korktuklarını veya hatırladıklarını öğrendiğimiz zaman, onların ne anlama geldiğini, Müslümanların bunlarla neyi ifade etmeye çalıştığını kendi dinî geleneğimizdeki kavramlarla ilişkilendirerek anlamam mümkün olmaktadır. Aynı şekilde bir Müslümanın Tanrı'ya yönelirken hissettiği, düşündüğü ve tecrübe ettiği şeyi anlamam ancak, kendi geleneğimizde yaşadığım his, tecrübeye yönelmekle mümkün olacaktır."⁵⁰ Sonuçta, aynı yaratılış özelliklerine sahip olan insan, genel anlamda aynı problemlerle uğraşmakta ve aynı sorulara cevap aramaktadır. Dolayısıyla "hepimizin hakikati, her birimizin hakikatinin bir parçası olmaktadır." Smith'in dünyanın dinî tarihini insanlığın ve bütün dinlerin ortak tarihi olarak nitelemesi, bu hakikatin bir parçası olmaktadır.⁵¹ Fakat Smith, bize dinlerin somut varlıklar olduğunu da hatırlatmaktadır. Bu yüzden çeşitli dinsel geleneklerde aynı şartlarda farklı problemler ortaya çıkabilmektedir. Ona göre aynı kurumsal yapıya sahipmiş gibi görünse de -örneğin, Kutsal Kitap olarak bir yanda İncil, diğer yanda Kur'an; kurucu olarak bir yanda İsa-Masih, diğer yanda Muhammed; ibadethane olarak bir yanda kilise, diğer yanda cami vs.- iyice araştırıldığında paralelliklerin çok da yakın olmadığı görülecektir.⁵² Budizm, Hinduizm, Sihizm gibi semavî olarak kabul edilmeyen dinlerdeki Tanrı, ahiret, vahiy, peygamberlik anlayışları ile semavî kabul edilen İslâm, Hristiyanlık, Yahudilik gibi dinlerdeki bu anlayışlar birbirlerinden tamamen farklı olduğu gibi, bu konular semavî kabul edilen dinlerin kendi aralarında da büyük farklılıklar arz etmektedir. Örneğin, Hristiyanlıkta Tanrı, insanları günahattan arındırabilmek için bedeniyle insanlar arasına karıştığı ve teslis, yani üçlü Tanrı anlayışı kabul edilmekte; Yahudilikte Tanrı'nın peygamber ile gürleştiği ve peygamberin onu yendiği vs. kabul edilmekte iken, İslâm'da Tanrı'nın bu düşünce ve ifadelerden tamamen münezzehe olduğu kabul edilmektedir. Yahudilere göre Hz. Musa, Müslümanlara göre Hz. Muhammed kendilerine vahiy gelen birer insandır. Oysa Hz. İsa'da ulûhiyet görmeyen bir insan, Kilise açısından asla Hristiyan sayılmaz. Teslis, enkarnasyon, aslî günah vs. gibi temel Hristiyan kavram ve doktrinleri, tamamen Hz.İsa'nın ulûhiyeti inancından ortaya çıkmaktadır.⁵³ O halde Mehmet S. Aydın'ın ifadesiyle, "bu üç dinin mensupları, inanç veya daha geniş bir ifadeyle kültür açısından birbirlerini bir yere kadar anlayabilir ve birbirlerinden yararlanabilirler. Mesela Tanrı'nın mahiyetine ilişkin konularda değil, O'nun varlığı ile ilgili deliller, her üç din için de önemlidir. Bu konuda bir İbn Meymun'un, Thomas Aquinas'ın Farabi'den yararlandığı kadariyle bugün de bir Müslümanın batılı bir düşünürden yararlanması doğal karşılanabilir."⁵⁴

William Montgomery Watt, diyalogun temel şartının katılımcıların eşit olarak karşılaşmaları ve her bir tarafın kendi dinine teslim olmakla birlikte, vermek kadar almak

⁴⁹ Smith, *The Faith of Other Men*, s.76.

⁵⁰ Smith, *The Faith of Other Men*, s.77.

⁵¹ Jane I. Smith, "Wilfred Cantwell Smith: İnanç Dünyalarını Anlamak", çev. Ömer Karamollaoğlu, *İslâmiyat*, c.3, sayı:4, Ekim-Aralık 2000, s.88 vd.

⁵² Smith, "Some Similarities and Some Differences Between Christianity and Islam", s.237.

⁵³ Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, Selçuk Yay., İstanbul, 1992, s.264 vd.

⁵⁴ Aydın, *Din Felsefesi*, s.7.

zorunda olduğunun da farkında olması olduğunu savunur. Ona göre diyalogun amacı, her bir grubun diğlerinin dinini daha iyi anlamaya çalışması olmalıdır; böyle yaparken onlar kendi inançları hakkında da daha derin kavrayışlar elde edeceklerdir. Yani bir öğrenme süreci gerçekleşecektir. Diyalogun sonucunda beklenen, her dinin diğ dinlerin hakikatini anlamayı başarması ve anladıklarından bir şeyleri kendi vizyonuna ve dünya tasavvuruna katmasıdır. Diyalog sürecinin sonunda ise, farklı dinler birbirlerini rakip olarak değil, birbirlerinin tamamlayıcısı olarak görmelidirler.⁵⁵

Smith, hem Hristiyanların hem de diğ dinsel geleneklerin taraftarlarının kendi misyon faaliyetlerini yürütürken, birbirlerine üstünlük kurmaya değil, diyalogu esas alarak birbirlerinden öğrenmeye ve bu öğrendiklerine paralel olarak gelişmeye ve sonuçta da dünya barışını oluşturmak için karşılıklı sevgi, saygı ve anlayış çerçevesinde birlikte hareket etmeye yönelmeleri gerektiğini ileri sürer.⁵⁶

Sonuç olarak, toplumlar zorunlu olarak birbirleriyle karşılaştığı gibi, barış ve huzur içinde yaşayabilmeleri için diyaloga girmeleri de zorunludur. Bu noktada diyalogun zeminini ve şartlarını oluşturma bakımından, Smith'in ileri sürdüğü fikirler önemli olmakla birlikte, Hristiyan din adamlarının yaptıkları uygulamalar ve söyledikleri bir takım sözler, şüpheleri de beraberinde getirmektedir. Bu da onların diyalogu, bir misyon aracı olarak kullanmak istemeleridir. Bu, din mensuplarının birbirini tanıması, anlaması ve birbirlerinden bir şeyler öğrenmesi şeklinde tanımlanan diyalogun amacına ters düşmektedir.

⁵⁵ William Montgomery Watt, *Geçmişten Günümüze Müslüman-Hristiyan Diyalogu; Yanlış Yaklaşımların Eleştirisi*, çev. Fuat Aydın, Birey Yay., İstanbul, 2000, s.207 vd.; Yaran, *Bilgelik Peşinde*, s.238 vd.

⁵⁶ Mahmut Aydın, "Küresel Bir Teolojiye Doğru: Wilfred Cantwell Smith'de Dinsel Çoğulculuk", *İslâm ve Öteki*, editör: Cafer S. Yaran, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2001, s.113 vd.; John Carman, "Bangalore Revisited: Balancing Understanding and Evaluation in the Comparative Study of Religion", *The World's Religious Traditions; Current Perspectives*, editor: F. Whaling, T.&T. Clark Ltd., Edinburgh, 1984, s.228.